

נתקבלו במערכת

חמשה חומשי תורה עם [אונקלוס, רש"י ושפתי חכמים ועם] **ברכת אשר**, הערות והארות על סדר הפסוקים ובעיקר על פירוש רש"י לתורה, מאת ר' אשר וסרטייל זצ"ל. מהדורה משפחתית. העורך: רפאל וסרטייל. **ספר בראשית**. ירושלים תש"ע. 17+תקמח+38 עמ'. (0545-405618)

אשר וסרטייל ידוע לרבים מקוראי 'המעין' ממעגלי חייו השונים: מפעילותו הנועזת והמוצלחת בתחום ההעפלה והעלייה לפני הקמת המדינה ואחריה, מתפקידיו השונים בשדה החינוך ובמשרד החינוך במשך עשרות שנים, מפעילותו בישוב הרובע היהודי מיד לאחר מלחמת ששת הימים, מן הפרסומים הרבים והחשובים שיזם ושערך (ביניהם הספר 'שמירת שבת כהלכתה' מאת הרב נויבירט שליט"א - שמהווה אב-טיפוס לדור שלם של ספרי הלכה בסידורו הנאה ובמפתחו המפורט; סידרת ספרי הילדים הידועה 'כה עשו חכמינו' - שסללה את הדרך לעשרות ספרי ילדים תורניים איכותיים שיצאו וממשיכים לצאת לאור בעקבותיה; ועוד). או מתוך היכרות עם אחדים מילדיו ונכדיו הרבים המיישבים את הארץ לאורכה ולרוחבה (אלמנתו שתח', אוד מוצל מהשואה, מכנה אותם 'הנקמה והנחמה'...). פחות ידוע שכבוגר כמה ישיבות חשובות - ישיבת פולדא בגרמניה, בית המדרש לרבנים בברלין, ישיבת 'תפארת ישראל' בחיפה, ישיבות 'קול תורה' ו'חברון' בירושלים וישיבת 'נובהרדוק' בתל אביב - לא פסק כל ימיו מלעסוק בתורה, ובעיקר עמל ללא לאות על עיון מעמיק בחומש ובמפרשיו, ואסף לעצמו במשך הזמן אלפי הערות, קושיות ותירוצים, ביאורים וחיידושים, על פרשות השבוע ובעיקר על פירוש רש"י, רבים מהם מאת בני משפחתו לדורותיהם ומכריו הרבים אותם נהג לשתף בקביעות בדבריו המקוריים על הפרשה. דוגמא אחת: בפרשת ויצא (ל, טז) פונה לאה ליעקב אחרי ש'קנתה' בדודאים את הזכות להיות עמו, ואומרת לו 'אלי תבוא כי שכור שכרתיך בדודאי בני'. מעיר ר' אשר ז"ל: 'התבטאות זו תמיד נראתה לי לא ראויה ללאה אמנו. ורק עתה מצאתי צידוק לתחושותי זו, ולא פחות מאשר מבעלי התוספות, הכותבים [על פס' יח 'ותקרא שמו יששכר'] "הוא לשון גנאי, ולכן היא (=השי"ן השניה של יששכר) לא נקראת"! דוגמא אחרת, ובה קושיא של המחבר ותירוץ של אחד מנכדיו: בסוף פרק לה (פס' כט) כתוב 'ויקברו אותו עשו ויעקב בניו'. מקשה אשר וסרטייל: מדוע לא כתוב היכן נקבר יצחק, בניגוד לאברהם ויעקב שהכתוב מפרש את מקום קבורתם? והוא משיב: 'השבת (פרשת וישלח תשס"ה) אמר לי איתי שי' בפשטות - אברהם ויעקב הובאו מרחוק ועל כן יש מקום להזכיר את מקום קבורתם, אולם יצחק נפטר בקרית ארבע ועל כן אין צורך להזכיר שאכן נקבר במערת המכפלה, שהרי אין טבעי מזה!...' ביוזמת הבן שלום רבי-הפעלים החל הנכד ר' רפאל לערוך עוד בחיי סבו ובעזרתו את הכרטיסים הרבים שליוו אותו בכל תקופות חייו ובהם הערותיו ופירושו, כדי להוציא אותם לאור כספר. כמנהג הסב הקפיד גם הנכד על סדר, אסטטיקה ושלמות בעריכה, כמו גם על הבאת דברים בשם אומנם (כולל נספח בסוף הספר עם קיצור תולדותיהם של ראשונים ואחרונים שדבריהם הובאו בספר, ובנוסף תמצית ביוגרפית של רבנים, ידידים ואישים אחרים שנזכרו בו) ועל ציון זמנם ומקום כתיבתם של כל חידוש והערה (עד שלעיתים מתגלה שביאור אחד כולל עיונים שנמשכו בהפסקות במשך עשרות שנים, ושנכתבו בפינות שונות של העולם!), וכן השלים תירוצים לקושיות שנשארו בלא

תשובה והסברים למקומות שדרשו עוד הבהרה. לספר צורפו קורות חייו של המחבר ועץ משפחתו, רשימת פרסומיו ומפתחות. בצדק מעיר העורך בסוף הקדמתו שהפירוש 'ברכת אשר' אינו רק ביאור על חומש ורש"י - אלא מפגש מרתק עם דמותו המיוחדת והרב־גונית של מחברו. כשתושלם הסידרה היא תהווה מצבה נפלאה לאיש היקר הזה ר' אשר וסרטיל ז"ל, ואני גם מעריך שהיא תחרוג מלהיות 'מהדורה משפחתית' בלבד... תנצב"ה.

בית הלל - שושנת העמקים. קובץ תורני לעניני הלכה ומנהג ותורת בני הישיבות לזכרם של ר' הלל ומרת שושנה טוטיאן ז"ל. העורך: יגאל עזרא. ביקורת: הרב ישראל מאיר יונה. גליונות לה-מ (שנה ט גל' ג - שנה י גל' ד). ירושלים, תשס"ט-תש"ע. (02-5323569)

כבר כתבתי כמה פעמים על הקובץ התורני המשובח 'בית הלל' שעורך ומוציא לאור הרב יגאל עזרא שליט"א מירושלים (לאחרונה בגל' תמוז תשס"ח [מח, ד] עמ' 101-100). יש בו שילוב של חדש וישן, עם נטייה ברורה למאמרים הלכתיים אקטואליים בנושאי רפואה והלכה, כשרות, דיני ממונות, ועוד. כך בגל' לח (תמוז תשס"ט, עמ' לב ואילך) מובא בירור הלכתי מאת הגאון המנוח הרב מאיר ברנדסדורפר זצ"ל, שהיה חבר הבד"ץ של העדה החרדית בירושלים ורבה של חסידות 'תולדות אברהם יצחק' (לצד האדמו"ר שליט"א), בענין אם פונדקאית והפרייה חוץ גופית. כפי שניתן היה לצפות - הרב ברנדסדורפר אוסר גם את זה וגם את זה, ולדעתו הוולדות האלו אינם מתייחסים כלל אחר האב לא לגבי ייחוס כהונה או לוייה ולא לגבי ירושה - מבחינה הלכתית הם לדעתו חסרי אב! הראיה שלו היא ממה שפסלה התורה מלבוא בקהל מי שאינו בן הולדה כגון כרות שופכה, כאשר התורה אינה מתייחסת לאפשרות שאותו אדם יפריה את אשתו באופן מלאכותי תוך עקיפת הבעיה ה'טכנית' שהוא סובל ממנה; מכאן שבהפרייה לא־טבעית כזו אין היילוד נחשב כבנו של אביו הביולוגי. והוא מסיים: 'הוא לענ"ד ראה שאין עליה תשובה, ותו לא מיד'. אולם במחכ"ת של הר"מ ברנדסדורפר זצ"ל נראה לענ"ד שיש לה תשובה: פצוע דכא לדעת רבים אסור לבוא בקהל ה' גם אם עתה הוא יכול להוליד (עי' באריכות באג"מ אה"ע ח"ב סי' ג), וכמו שאי־האפשרות להוליד אינה תנאי חד־משמעי להגדרת אדם כ'פצוע דכא' - כך צריך להיות לכאורה גם בכרות שופכה, וא"כ אין ראייתו ראה. וצ"ע. גם בגליון מ (טבת תש"ע), עמ' נו ואילך) נמצא מדור 'רפואה והלכה', העוסק הפעם בתשובות של כמה פוסקים שליט"א בענין היתר קשירת חצוצרות לאשה מבוגרת־יחסית שסכנה לה להיכנס להריון וללדת, ומסיבות שונות אינה מעוניינת להשתמש באמצעי מניעה הורמונליים (גלולות וכד') וגם לא בהתקן תוך רחמי (IUD), אמצעים קלים יותר מבחינה הלכתית. כתשובה לשאלת רבני מכוון פוע"ה בירושלים בראשות ידידי הרב מנחם בורשטיין שליט"א, מסתייג הרב מנשה קליין שליט"א, האדמו"ר מאונגוואר ומחבר שו"ת 'משנה הלכות', מלהתיר את עיקור האשה ע"י קשירת חצוצרותיה כאשר לא מדובר בחשש אמיתי של פיקו"נ, וכאשר לא ברור שהאלטרנטיבות האחרות למניעת הריון אינן אפשריות אצלה; כמוהו סוברים הרב דב ליאור שליט"א רבה של חברון והרב יעקב אריאל שליט"א רבה של רמת גן. רבנים אחרים שם נוטים יותר להקל, כאשר הם מסתמכים בין השאר על הסברא שקשירת החצוצרות אינה בהכרח בלתי הפיכה: קיימת אפשרות בעזרת ניתוח מיקרו־כירורגי להסיר לאחר זמן את החלק בחצוצרה שנפגע בעקבות הקשירה או הניתוק ולחבר את החלק התקין של החצוצרה לפתח שבחלקו העליון של הרחם, וכך במקרים רבים חוזרת החצוצרה לתיפקודה. אולם לכאורה סברא זו צ"ע, מפני שהגיונית קשה לומר שבטל איסור הסירוס (שאצל נקבה

אמנם קל יותר מאשר אצל זכר) כאשר במצב כפי שהוא עתה אבר הרבייה פגום - בהסתמך על כך שאפשר יהיה אולי בעתיד להשיב אותו בעזרת ניתוח לתיפקודו! זהו גם דעתו המפורשת של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באג"מ אה"ע ח"ד סי' לב וז"ל: ... 'ברור לע"ד שבין אם קושרין, כפי שנשמע, בין אם חותכין כפי שמסתבר יותר, נחשב סירוס גמור ואסור, מאחר שא"א שיוחזר כמתחילה בלא ניתוח... מאחר שבעובדה זו לא שייך להתרפא אלא בניתוח לתוך הגוף ברור שאף להרא"מ הוא סירוס גמור, ואסור לסרס אף באשה, מדרבנן לכו"ע, ולהגר"א באיסור עשה מדאורייתא". דרך אגב, כיום קיימת אלטרנטיבה לקשירת החצוצרות (במקרים שבהם קיים פיקו"נ ממשי אם יתרחש הריון, ואין אפשרות להשתמש באמצעים קלים יותר מבחינה הלכתית), והיא החדרת התקני 'אשור' (Essure) לפתח הפנימי של החצוצרות באופן שהן נסתמות מעצמן לאחר שבועות מספר, וזה כנראה נחשב סירוס בגרמא שמותר בשעת הדחק. ואכמ"ל ועי' מ"ש בענין זה ב'אסיא' חו' פה-פו [אלול תשס"ט; כב, א-ב] עמ' 102 ואילך).

משנה בהירה חורב. סדר טהרות, מסכת כלים. מנוקד ומפוסק, עם פירושי רע"ב ועיקר תוי"ט, עם שינויי נוסח וגירסאות הנחוצים מהש"ס, עם הקדמת הרמב"ם ותפא"י לסדר טהרות וכללי הטומאות להגר"א, ועם ליקוט 'עיקר המפרשים', טבלאות וסיכומים, ציורים ותרשימים. הוצאת 'חורב', ירושלים תשס"ט. 204 עמ'. (02-5632204)

רוב מסכתות ששת סדרי המשנה כבר יצאו לאור בסידרה מיוחדת זו, שיש בה כל מה שצריך לומד משנה, נער זוקן, שרוצה להבין את משניות המסכת על בורין בלי להיכנס לעיון תלמודי עמוק ומפולפל. בשנת תשס"ז יצאה לאור מסכת מדות עם הסברים ותרשימים נאים ביותר, שנעשו בעזרתו והדרכתו של הרב זלמן קורן שליט"א שהוא מומחה (בין השאר...) לענייני הר הבית והמקדש, ולאחרונה הופיע הכרך הראשון של מסכת כלים הארוכה. אין כמעט עמוד שאין בו תרשימים או טבלאות, ובעזרת ההקדמות, שגם הן מנוקדות ומפוסקות, והסיכומים שבסוף הספר, סלולה דרכו של כל תלמיד להגיע, אם ירצה בכך, לידיעה ברורה גם במשניות מסכת כלים המסובכת ובפירושיה היסודיים. צוות תלמידי החכמים עוסק בעריכת כרכי 'משנה בהירה' על פי הכוונתו של המו"ל מיכאל זאב, והוא הוציא מלאכה נאה ביותר מתחת ידיו. כך למשל לישכת הגזית חייבת להיות גדולה הרבה יותר מאשר הגודל המוקדש לה בתרשימים בדרך כלל; היא צריכה לכלול לכל-הפחות אולם אחד שיש בו מאות מקומות ישיבה ועמידה (עבור שבעים חברי הסנהדרין ותלמידיהם ועוזריהם וסופריהם והנידונים בפניהם), אך היא מצויירת כמעט תמיד כריבוע קטן בחלק הצפוני-מזרחי של העזרה, שגודלו כמה עשרות אמות מרובעות מקסימום. בתרשימים שב'משנה בהירה' על מסכת מדות (כרך י של סדר קדשים, בעמ' 7 של המבוא) הרחיבו את שיטחה, והיא נראית כמלבן בן 30x40 אמות, מה שמקביל ל-300 מ"ר בערך. זה נראה הרבה יותר סביר, אם כי נדמה לי שגם זה רחוק מלהספיק לכל שימושי לישכת הגזית, ואכמ"ל. כמו-כן נוסף עתה כרך גדול (463 עמ'!) המהווה מעין מבוא לסידרה כולה (אך יש לו חשיבות גם בפני עצמו) בשם 'נתיבים למשנה ולתלמוד' מאת הרב אוריאל לוי, מחבר הביאור 'עיקר מפרשים' בתוך סידרת "משנה בהירה", הכולל מבואות ודרכי הוראה והעשרה ללומדים ולמלמדים, עם סקירה היסטורית של תקופת חז"ל, קיצור תולדות התנאים והאמוראים ומפרשי המשנה והתלמוד, ועזרים שונים - בהם כללי פסיקה, מידות

ומשקולות, הסברי מושגים, מילון בסיסי למונחי הגמרא ומפתח מפורט. כשתסתיים הכנת סידרה זו היא תתפוס מקום חשוב ביותר בארון הספרים של רבים מלומדי ישראל מגיל 8 ועד גיל 88...

ספר אור זרוע לרבנו הגדול רבי יצחק ב"ר משה זיע"א מווינה, עם פסקי מהר"ח לרבי חיים ב"ר יצחק אור זרוע. יוצא לאור מחדש על פי כתבי יד עם הוספות והשלמות, תיקונים ושינויי נוסחאות, ציונים ומקורות, הערות ומקבילות. עורך אחראי: הרב יעקב פרבשטיין. מפעל תורת חכמי אשכנז. מכון ירושלים, תש"ע. 3 כרכים. (02-6510627)

לפני כמאה וחמישים שנה נדפס לראשונה החלק הראשון של ספר אור זרוע לר' יצחק מווינה, תלמידם של גדולי בעלי התוספות ורבו המובהק של המהר"ם מרוטנבורג, ואחריו נדפסו חלקים נוספים. הספר מכיל פסקים ומנהגים מאת חכמי אשכנז מכל הדורות לפי סדר המסכתות בערך, כולל ביאורי סוגיות, חידושים ותשובות להלכה. הספר הגדול הזה היה קשה להעתקה וקשה לשינון, ובא הבן רבי חיים (המכונה ע"ש ספרו של אביו ר"ח אור זרוע) וקיצר אותו, השמיט ראיות ותימצת חידושים, עד שספר 'פסקי אור זרוע' (או 'סימני או"ז', או 'אור זרוע הקצר') הפך להיות ספר לימוד ופסיקה פופולרי הרבה יותר מאשר הספר הגדול; וכך מתלונן המהר"ל באחת מתשובותיו... 'עד כאן לשון סימני אור זרוע. והנה קיצר ולא פירש הראיה, ואור זרוע גדול אין בידי... אלפי פסקים קצרים מן הספר אור זרוע נמצאים בספר 'הגהות אשר"י' שעל פסקי הרא"ש על הש"ס עם הציון 'מא"ז' (בנוסף לפסקים מן התוספות, מספר הראב"ה, מתוך פסקי ר' חזקיה ממגדינבורג [מהר"ח] ועוד), אולם למעשה ניתן להוכיח שהליקוט הזה נעשה דווקא מתוך הספר הקצר, ולא מתוך 'אביו' הארוך. גם עשרות כתה"י של הספר הקצר מול כתבי היד הבודדים שנתרו מהספר הארוך מעידים על התפוצה הרחבה לה זכה הקצר דווקא. בס"ה פסקי האו"ז השפיעו הרבה על מנהג אשכנז ועל פסיקת ההלכה בכלל, הוא נחשב אחד הספרים ההלכתיים החשובים ביותר מתקופת הראשונים, ומקור לפסקים רבים שהובאו ביתה יוסף ומשם לשולחן ערוך. בין מפעליו הגדולים של מכון ירושלים ניתן למנות גם את ההוצאה לאור של המהדורה השלמה של ספר או"ז, בשיתוף ה'מכון התורני' של ישיבת אור עציון בראשות הרב שלום קליין. שני כרכים גדולים ומלאים יצאו לאור בשנים האחרונות, כשהם כוללים מדור חילופי נוסחאות משובח, פירושים עתיקים, וכן הערות וציון מקורות מפורט (ח"א, שבת ועירובין, תשס"ג; ח"ב, הל' מועדים וזרעים, תשס"ו). כתבתי על מהדורה זו ב'המעין' ניסן תשס"ז (מז, ג; עמ' 89), וסיימתי את הסקירה בהבעת תקווה שהמהדירים יכינו כרכים פחות עבים וכבדים בהמשך הוצאת סידרה זו לאור, לתועלת הלומדים. והנה, עוד לפני שניתן היה לראות אם יתחשבו בהצעתו - פנה 'מכון ירושלים' לאפיק אחר: עוד טרם שיצאו לאור הכרכים הבאים בסידרת 'אור זרוע השלם' הוציא לאור מכון ירושלים את כל הספר או"ז בשלושה כרכים בגודל סביר. מדור שינויי הנוסחאות צומצם, בציונים ובהערות הסתפקו במינימום ההכרחי, לא נוספו פירושים נוספים ובירורי הלכה ארוכים - אך צורף לכל סימן קיצורו מתוך ספר 'פסקי או"ז', וכך יכול הציבור ליהנות ממהדורה משובחת של ספר חשוב זה גם לפני שהסתיימה ההוצאה לאור של הסידרה עתירת-העבודה ורבת-הכרכים של האור זרוע השלם. יש מקום לשני תפילין בראש, ויש מקום לשתי מהדורות של 'אור זרוע' מתוקן ומדויק, מהדורה שלמה ומקיפה - ומהדורה עניינית וקצרה יותר. יישר כוחם של ראשי ומנהלי מכון ירושלים, ובראשם עורך מהדורה זו ידידי הרב יעקב פרבשטיין

שליט"א, על היוזמה ועל הביצוע, ואיחולים לצוות המכון התורני בישיבת אור עציון שיזכו להוציא לאור בקרוב את הכרכים הבאים של סידרת 'אור זרוע השלם'.

חמישה חומשי תורה עם פירוש רש"י ועם ביאור רבינו לוי בן גרשום (רלב"ג). ספר במדבר. מהדורה מדויקת על פי כתבי יד עם שינויי נוסחאות ציוני מקורות וביאורים. בעריכת ברוך ברנר וכרמיאל כהן. הוצאת מעליות שעל יד ישיבת "ברכת משה" מעלה אדומים, התשס"ט. 492 עמ'. (02-5353655)

כרך נוסף בסידרה מיוחדת זו, עליה כבר כתבתי בצאת הכרכים הקודמים לאור (לאחרונה בגליון ניסן תשס"ז הנ"ל [מז, ג] עמ' 96). המהדירים מוכיחים בהקדמתם את העובדה המדהימה שהמחבר כתב את הכרך על במדבר במשך שבועות ספורים בלבד (!) ובחסרון ספרים, ושהוא עצמו כותב בהקדמתו שהוא 'צטרף בגזרת ה' לעבור עליו שנית', אך כנראה שלא זכה לכך. בהע' 4 הם מעירים בעדינות שיתכן שזו הסיבה שבכמה מקומות נראה שרבינו הרלב"ג שגה בביאורו לספר זה בפרטים מסויימים; אם מדובר בכעין 'טיוטא' שלא הספיק המחבר לתקן אותה - הדברים מובנים. העבודה המדוקדקת ביותר של המהדירים, שכבר ציינו לה בהערכות הקודמות, הכוללת השוואה של הנוסח כפי שהוא נמצא בכעשרים כתבי יד ושלושה דפוסים ישנים, ציונים והפניות לכל ענין המופיע בכתבי הרלב"ג וגדולי המפרשים, וכן הנספח 'פירוש מלים אחדות מלשונו של הרלב"ג' בסוף הספר, ראוייה להוקרה. ונקודה אחת מעניינת: ב'תועלת השלישי' לפרשת חוקת (עמ' 278) טוען הרלב"ג שכאשר מתה מרים 'תכף נגזר המות על אחיה, עם עוצם מעלתם, עד שכולם מתו בכמו חודש אחד'. לפי דבריו תאריך מותה של מרים לא נתברר (למרות שמפורש לעיל שהוא אירע סמוך לחודש הראשון, שהוא כנראה חודש ניסן!) אבל הוא סמוך לפטירתו של אהרן בראש חודש שבט ('באחד לחודש החמישי' בספירה מתשרי, ולא בר"ח אב כפי שמפורש בסדר עולם!) ולתאריך פטירתו של משה רבנו בר"ח אדר (ולא בז' בו כפי שמפורש בסדר עולם!), כדי למלא את נבואת זכריה (יא, ח) 'ואכחיד את שלושת הרועים בירח אחד'. המהדירים (שם הע' 65) מאריכים בשיטות השונות בתיארוך פטירת האחים, ובסתירות שבין דבריו כאן לדבריו של הרלב"ג עצמו במקומות אחרים (לעיל ובספר יהושע), ונשארים בצ"ע. אולם יתכן שב'תועלות' שלו בסופי עניינים הקפיד הרלב"ג פחות על דקדוקי פירושים, ונטה יותר להסיק מסקנות מוסריות וחינוכיות מתוך הכתובים גם אם אינן מתאימות לפירוש הפשוט של הכתוב, ואף לפירושיו שלו עצמו. ואולי גם תמיהה זו היא תוצאה של החיפזון בכתבת הפירוש על ספר במדבר, וביטול תוכניו של רבנו לוי בן גרשום 'לעבור עליו שנית'!...

עיוני משה על חמישה חומשי תורה. משה בוצ'קו. עורך: יהודה עציון. ירושלים, תש"ע. 160 עמ'. (02-9972023)

הרב משה בוצ'קו שליט"א, לשעבר ראש ישיבת 'עץ חיים' במונטרה שבשווייץ, ישיבה שעלתה לארץ על רבניה ותלמידה והפכה לישיבת ההסדר 'היכל אליהו' ע"ש מייסדה הגאון ר' ירחמיאל אליהו בוצ'קו (תחילה בירושלים ומתשנ"ו בשוב כוכב יעקב שבבנימין), העביר כבר לפני שנים את שרביט ראשות הישיבה לבנו הרב שאול דוד שליט"א, רב הישוב כוכב יעקב, ומאז הוא מתפנה לכתבת חידושי. בשנת תשס"ב יצא לאור הספר 'הגיוני משה' על התורה והמועדים, בשנת תשס"ז שני כרכים נוספים - חידושי הלכה ופירושי סוגיות, ועתה 'עיוני משה' - הערות קצרות וארוכות על חמישה חומשי תורה. על פרשת 'חוקת' מעיר המחבר, בין השאר, שההכאה הכפולה והמיותרת של משה רבנו על הסלע היתה ביטוי של

אובדן אמונו בעם ישראל, שמתבטא בדבריו של משה 'המון הסלע הזה נוציא לכם מים', לכם ולא לנו, ניתוק בין המנהיגים ובין העם; ולדעתו זהו החטא הגדול שבגללו נגזר על שני האחים הקדושים שלא להיכנס לארץ. והוא מוסיף שתועלת גדולה הפקנו כולנו מחטאו של משה רבנו ועונשו: כך ברור לכל העם לדורותיו שמשה רבנו הוא אדם ולא מלאך, 'איש אלוקים' שחייב לרדת מן ההר אל העם כדי להנהיגם, וכך יהיו כל מנהיגי ישראל לדורות. עוד ינוב הרב בוצ'קו בשיבה, וירוה רוב נחת ממשפחתו ומתלמידיו הרבים.

מדרש נביאים. דרשות חז"ל על פסוקים בספרי יהושע שופטים ושמואל מתוך תלמוד בבלי וירושלמי, עם ליקוטים מתוך פירוש רש"י, מהרש"א, קרבן העדה, פני משה, ועוד. נלקט ונערך, בתוספת קצת הערות, ע"י שלמה הלוי במברגר. ירושלים תשס"ט. צו עמ' (02-5821261)

ר' שלמה הלוי במברגר נר"ו ממנויי 'המעין' הוותיקים קובע עיתים לתורה כל חייו, ומשתדל ש'קנה' יהיה לו חבר. הספר שהוציא לאור עתה כשמו כן הוא, לקט נאה של דרשות חז"ל כסדר ספרי הנביאים, עם פירושים, ציונים והערות, שיצא לאור בסיוע בנו המורה הוותיק ר' פינחס במברגר.

מאמר על ישמעאל לרבינו שלמה בן אברהם אבן אדרת, עם מבוא והערות; **מצות ה' ברה,** ברור יסודות שבע מצוות בני נח. על ידי בצלאל נאור.

ניו יורק, אורות, התשס"ח. 7+220+178 עמ' (www.orot.com)

בשנת תרכ"ג הוציא לאור החוקר יוסף פרלס מברסלאו מכת"י יחיד בעולם, כנספח לספרו הגרמני על הרשב"א, תשובה ארוכה שכותרתה 'מאמר על ישמעאל'. מסתבר שהרשב"א, שגר בספרד הנוצרית, מצא משום-מה לנכון להגיב על טענות נגד התורה והיהדות של חכם מוסלמי בשם אבו מוחמד עלי אבן אחמד אבן חזם שחי מאתיים שנה לפניו, בן דורו ויריבו של רבי שמואל הנגיד. אחת הטענות העיקריות של אותו מוסלמי היתה שידי יהודים בכל הדורות משלו בנוסח התורה ושינו אותו כחפצם, ועל כך משיב הרשב"א באריכות, מוכיח את הקדושה והאמיתות של נוסח התורה שבכתב ואת איתנות מסורת התושבע"פ, ועוסק בנושאים רבים אחרים בהקשר זה. במשך השנים מאז פורסם הספר דנו חוקרים רבים באמיתות ייחוס ה'מאמר' הזה לרשב"א, והמהדיר דנן, הרב בצלאל נאור איש קרית ארבע, שכבר התפרסם בעבר בהוצאת ספרי קדמונים וחיידושים משלו באופן תורני-מדעי מדוייק ומוקפד, מוכיח שזיהוי זה נכון. גם ספר זה יוצא לאור באותה ההדרה דייקנית וקפדנית הרגילה אצלו, עם מבוא מפורט, הערות נוסח (אם כי כתיב"י היחיד, שהיה מונח בספריית ביהמ"ד לרבנים הליברלי בעיר ברסלאו שבגרמניה [היום העיר ורוצלב, פולין], אבד לנצח עם השמדת הספרייה המשוחזרת והעשירה של אותו בימ"ד ע"י הנאצים ימ"ש), השוואות ודיונים מקיפים ואף מרתקים, וכמה נספחים חשובים; באחד מהם הוא דן ביחס הרמב"ן לראב"ע, מונה את גדולי ישראל שהעריצוהו ואת האחרים שהתייחסו אליו כאל מין, ולסיום הוא מביא עדות אישית של רבי יששכר מאיר שליט"א ראש ישיבת הנגב, שכשסעד פעם על שולחנו של הגרי"ז סולוביצ'יק מבריסק זצ"ל בסעודה שלישית ראה שהוא מדקדק באמירת תיבות הזמור 'צמאה נפשי לאלוקים לאל חי' שחיבר הראב"ע 'כמו שהיה מדקדק בתיבות קריאת שמע'!... ללידתה של המהדורה דנן התלוותה תקלה מצערת, שבדיעבד יצא ממנה רווח גדול: נשמטה מעיני-המשוטטות בכל של הרב נאור העובדה שכבר נדפסה

מהדורה מתוקנת של המאמר הזה ע"י פרופ' חיים זלמן דימיטרובסקי במסגרת המהדורה החדשה של תשובות הרשב"א בענייני אגדה (מוסה"ק תש"ן), והרב נאור כותב בסוף הקדמתו שלא היה טורח שנים רבות על מהדורתו זו אם היה מודע לכך, אך 'כנראה מאת ה' היתה זאת ההעלמה, לזרזי במלאכת, מלאכת שמים, אולי צרכי הדור ונפתולי אלוקים שהוא נפתל עם שרו של ישמעאל דרשו זאת'. הדברים מכוונים למה שהוא עצמו כותב בראש הספר, שבימים אלו 'מחד גיסא מתנפץ בעולם כרעם ביום בהיר קול הג'האד האיסלמי, ומאידיך גיסא נשמע קול דממה דקה של תנועת בני נח'; הספר הזה הוא תשובה לזה ולזה, שכן הרב נאור צירף ל'מאמר' הנ"ל על הערותיו ונספחיו מחקר מקיף על יסודות שבע מצוות בני נח, כולל בין השאר בירור הלכתי ומחשבותי על מעמד ז' המצוות האלו יחסית לתרי"ג מצוות בהן נצטווה עם ישראל, דיון בשאלה אם איסור 'אבר מן החי' למשל הוא מצוה שכלית או 'חוק' אלוקי, כללי דיני אישות בבן נח, חיוב בני נח לציית לדברי חכמי ישראל, מקורו של הרמב"ם בפסקו המפורסם (הל' מלכים פ"ח הי"א) שכן נח שמקיים את שבע מצוותיו מהכרע הדעת אינו מחסידי אומות העולם (המחבר מביא גם דיון מעניין בענין זה שנערך בזמנו בין מנדלסון לבין הגאון יעב"ץ), ועוד כשלושים בירורים בנושאים אלו לפי סדר פרושות התורה. הרב המחבר פורש יריעה רחבה ביותר בכל נקודה בה הוא עוסק, בשילוב תורני-מחקרי מעמיק ויחודי. מאות רבות של עניינים למדניים ומחקריים מתבררים בהערות הפזרות בספר על שני חלקיו, ומפתח מפורט אם היה מצורף לסוף הספר יכול היה להעשיר מאוד את המעיינים בו. והערה טכנית אחת: חלק מהערות השוליים פרושות על פני יותר מעמוד אחד, וההבדל בגודל הגופן בין גוף הטקסט לבין ההערות אינו בולט מספיק, כך שהקורא לפעמים צריך לטרוח כדי 'למצוא את עצמו' בין ההערות לבין הטקסט, וחבל.

בדד. כתב-עת לענייני תורה ומדע. חוברת 22 (טבת תש"ע). עורך: עלי מרצבך. הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן. 108+95 עמ'. (merzbach@macs.biu.ac.il) הפסוק 'בכל דרכיך דעה' שימש כסיסמתו של ביהמ"ד לרבנים החרדי בברלין שיסדו הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל, כשהוא מבטא את השילוב הראוי - בעיני ראשי אותו בית מדרש - בין תורה למדע, שעשוי לבוא לידי ביטוי גם בהתייחסות 'מדעית' במינוח-מבוקר לתורתנו הקדושה; גישה זו עמדה בניגוד לגישת הפרנקפורטאית שהקפידה להפריד בין המדע (שהעיסוק בו היה כמובן לגיטימי בעיניה) לבין התורה, תחת הסיסמה האחרת - 'תורה עם דרך ארץ'. ואכמ"ל. אין ספק שהגישה של רוב אנשי-התורה המפרסמים מאמרים בגליונות 'בדד' קרובה יותר לגישת ברלין. כך דנים בגליון זה פרופ' עמוס אלטשולר ובנו נתנאל בטור גיאומטרי אינסופי שהם מצאו חבוי בשיטת הראב"ד בסוגיית 'מי שהיה נשוי שלוש נשים ומת' ואין בעזבונו די כסף כדי לשלם לשלושתן את מלוא כתובתן. סוגיא זו, שהתפרסמה מאוד בשנים האחרונות מאז שנודע שזוכה פרס נובל פרופ' ישראל אומן (גם הוא חבר מערכת 'בדד' עם עוד אנשי תורה ומדע בכירים) כתב עליה מאמר ב'מוריה' כשהוא מפרש אותה על פי עקרונות הנובעים מ'תורת המשחקים', מהווה כר נרחב לדיונים מתמטיים-הלכתיים, והמחברים מוכיחים בשיטות מתמטיות מסובכות ששיטת הראב"ד 'עובדת' בכל מספר של נשים (ודרך אגב, בגליון הקודם של 'המעין' התפרסמה תגובתו של פרופ' אומן להשגות על מאמרו הנ"ל שפרסמו שני ת"ח בכתב העת התורני 'בית אהרן וישראל', ותגובות שהתקבלו במערכת 'המעין' על תגובתו זו ודברי סיכום של פרופ' אומן יתפרסמו בעז"ה בגליון הבא של 'המעין'). בהמשך מסביר ומדגים ד"ר ערן רביב, אחד המומחים הגדולים בנושא הלוח העברי, שקיימת חוקיות מתמטית בהיתכנות חלות המולד

בחלק מסויים של השבוע, ובנוסף הוא מלמד כיצד ניתן להיעזר בתוכנת EXCEL כדי לחשב את הלוח העברי באופן אוטומטי. פרופ' מרדכי כסלו וחבריו פותרים בעיה הלכתית היסטורית שהטרידה רבים: איך זה שהגודל ההלכתי 'כותבת הגסה', שאמור לתאר את פרי התמר, גדול הרבה יותר מכל תמר מצוי. הם מצאו מין תמר שהגיע לאחרונה מצפון אפריקה בשם "מג'הול", שבשיטות גידול מסוימות ניתן להגיע בו לתמרים שכל אחד מהם בעל נפח של כ־30 סמ"ק (45 גרם!) ואף יותר. המחברים מוכיחים ששיטות גידול כאלו היו ידועות לחז"ל, וסביר להניח שבביטוי 'כותבת הגסה' הם התכוונו לפירות בגודל כזה שהיו מצויים בימיהם, וזהו הבסיס המציאותי להגדרה ההלכתית המופיעה בשו"ע (או"ח סי' תריח סע' ז) 'כשמאכילים את העוברות או את החולה... מאכילין אותו כשני שלישי ביצה בינונית'. בחלק האנגלי של החוברת נמצא מאמר מרתק של הרב הזואולוג ד"ר ארי זיבוטפסקי (שמפרסם מאמר אחר בגל' 'המעין' הנוכחי) בענין כשרות שופר העשוי מקרן חיה טהורה כשהקרן היא עצם אחת (ולא בסיס־עצם מוקף בכעין שפופרת־קרן חלולה) וכן בכשרות שופר העשוי מקרן בהמה שאינה טהורה, ומאמר נוסף בסידרת־מאמרים מאת המהנדס המוכשר והידען ר' יוסף יצחק איידלר מבלגיה בענייני שיעורים של תורה, הפעם הוא מתאר בו את התפתחות ערך המטבע הרומאי בתקופת המשנה והתלמוד על רקע השינויים הדראסטיים שארעו בכלכלה הרומית, ועל פי זה הוא מפרש סוגיות תלמודיות סותרות ומחלוקות בבלי וירושלמי ועוד. לא סקרנו את כל מאמרי הגליון המרתק הזה, בעריכתו המוקפדת של פרופ' עלי מרצבך תושב שילה, מהמחלקה למתמטיקה של אוניברסיטת בר אילן. יש לציין שבגליון הקודם (גל' 21, ניסן תשס"ט) נמצא מפתח עברי ואנגלי לחוברות 20-11 של 'בדד', לפי שמות מחברים ולפי נושאים, שערך בדיוק ובכשרון ידידי הרב שי ואלטר, ויש בו תועלת רבה.

עלוני ממרא. ביטאון ישיבת קרית ארבע. גיליון 122, קיץ התשס"ט. עורכים: שמריהו גרשוני, איתם הנקין. ישיבת ההסדר 'ניר', קרית ארבע. 208 עמ'. (02-9961775)

ישיבת ה'הסדר' הוותיקה 'ניר' בקרית ארבע, בראשות רב העיר הרב דב ליאור והרב אליעזר ולדמן, מוציאה לאור בין שאר פעליה את כתב־העת האיכותי 'עלוני ממרא', שמעלון פנימי לבני הישיבה הפך להיות, תחת עריכתם של שני אברכים מוכשרים, לכתב עת מלא, גדוש ואיכותי. בשלושה שערים עוסקים הכותבים השונים בענייני הלכה, אגדה והגות. העורכים עצמם מפרסמים מאמרים חשובים ומקיפים ביותר, האחד בענין החג ה'חריג' ט"ו באב והדעות השונות שנאמרו סביבו במשך הדורות, והאחר בענין דמותו המורכבת של יואב בן צרויה, האדם הנאמן ביותר לדוד - שמת כמורד במלכות. אולם העורכים מראים את חריצותם וכשרונם בעיקר במאמר ביקורת משותף מקיף־ביותר על ספרו המיוחד של הרב פרופ' נריה גוטל 'מכותבי הראי"ה' שיצא לאור לפני עשר שנים, ספר גדול ומרשים שהוקדש למיון וניתוח כל הדמויות שעמם היה הרב קוק בקשרים שבכתב: בלמעלה מחמישים עמודים ותחת חמש קטגוריות שונות הם מזהים כותבים שהוגדרו בספר 'מכותבי הראי"ה' כאלמונים, מתקנים זיהויים מוטעים, מוסיפים מכותבים חדשים, מפנים לאיגרות נוספות של מכותבים קיימים, ומעירים על טעויות והשמטות מסוגים שונים. החידוש העיקרי שהתחדש לי הקטן בדבריהם הוא שבימים אלו החלו מתקנים סוף־סוף את כל איגרות הראי"ה הנשארות לדפוס; אחרי שתיגמר עבודה כבירה זו תצא לאור ללא־ספק מהדורה חדשה של 'מכותבי הראי"ה' עם הוספות רבות, ועבודתם המקיפה של צמד העורכים הנ"ל תהווה סיוע שיש בו ממש לתיקונה והשלמתה של מהדורה זו.

סידרא. כתב־עת לחקר ספרות התורה שבעל־פה. בעריכת דוד הנשקה. גליון כג. הוצאת אוני' בר־אילן, רמת גן. תשס"ח. 7+205 עמ'. (mercazna@mail.biu.ac.il) שבעה מאמרים תלמודיים־מחקריים בגליון זה, בעיקר מאנשי אוניברסיטת בר אילן. בראשון ידידי מנוער ד"ר מרדכי סבתו מנתח את השתלשלות ההלכה בענין עדים פסולים: המשנה פוסלת לעדות בגלל מעשיהם רק את 'המשחק בקוביא והמלווה בריבית ומפריחי יונים וסוחרי שביעית', וב'פרשנות מרחיבה' מבינים התלמודים - כל אחד לפי דרכו - שהפסול כולל גם אחרים; המחבר מבאר את הסוגיא, ומסיים בניתוח פסיקת ההלכה בנושא במשנה תורה להרמב"ם. אחריו פרופ' משה עסיס מאוניברסיטת ת"א חוקר את הגהות ר' יעקב אשכנזי איש ירושלים שעדיין בכת"י על משניות סדר נזיקין, ומוכיח מתוך השוואה לפירוש הגדול על המשנה 'מלאכת שלמה' לר' שלמה עדני שהגהות מבוססות על גירסתו ופירושו של החכם המופלא ר' יהוסף אשכנזי, ה'תנא' מצפת. ד"ר עוזיאל פוקס כותב על דרך עריכת הסוגיא הפותחת את בבא בתרא, כולל ה'לישנא אחרינא' הארוכה שבה, ועל משמעותם של הנוסחאות העתיקים השונים בסוגיא. הרב ד"ר שלמה זאב פיק דן על 'חזרה' שחזר בו רש"י באחת מתשובותיו מפירושו בסוגיית 'שלושה גיטין פסולין' שבסוף מסכת גיטין, ובכלל ביחס בין פירושו של רש"י על הש"ס לפירושי סוגיות בתשובותיו. ד"ר רבקה רביב משווה בין מקבילותיה של אגדה אחת - הדו־שיח שבין ר' יוסי בן חלפתא לבין ה'מטרונה', ומסיקה מכך בין השאר שמדרש בראשית רבה נערך לפני מדרש ויקרא רבה. בהמשך גיסי שלומי רייסקין מסביר שהמונח התלמודי 'נתפרדה החבילה' מבוסס על ה'פסק' הרומאי - חבילת מקלות כרוכים יחד ובתוכם גרוץ שהיו אחד מסמלי השלטון הרומאי, ולבסוף - ד"ר סיני תוראן מהאוניברסיטה העברית דן במאמר מקיף־מאוד (כשבעים עמודים!) בדימויים ובלשונויות השונים הקשורים למבט־עין־קשה של חכמים הגורם נזק או מות, שבמרכזו הביטוי הידוע 'נתן בו עיניו ועשה אותו גל של עצמות'.

פירוש הנביאים לרבינו יצחק אברבנאל. ע"פ דפו"ר ודפוסים ישנים, עם שינויי נוסחאות, ציוני מקורות, הערות ומפתחות מאת יהודה שביב. כרך א: יהושע-שופטים. כרך ב: שמואל. ירושלים, "חורב", תשס"ט-תש"ע. (02-5632204) כבר כתבתי ב'המעין' גל' טבת תשס"ח [מח, ב] עמ' 97 על המהדורה החדשה של פירוש התורה לאברבנאל בההדרת הרב יהודה שביב. עיקרם של הדברים נכון גם לפירוש על הנביאים: המאמץ העיקרי של המהדיר הוא להפוך את הפירוש ל'ידידותי' יותר לקורא בן ימינו, בעיקר בעזרת הדפסה נקיה, פיסוק וקיטוע, הפניות וציונים וביאורים קצרים, והתוצאה חיובית ביותר. הכרך הראשון כולל הקדמה ומבוא של המחבר לפירושו לנביאים, כאשר בהקדמה הוא מתאר את מאורעותיו מאז חיי האושר והעושר שחי בליסבון שבפורטוגל עד בריחתו עם משפחתו לספרד מפני מלך פורטוגל, שמאוהב הפך פתאום לאויב, כשרק כותונתו לעורו, כשהוא מצדיק עליו את הדין. במבוא מעיר המחבר בין השאר על ההבדל בין פירושו לבין פירושי קודמיו, ולמשל על 'תועלות הרלב"ג' הוא כותב שזהו 'פועל בטל בעיני, כי דברי הנביאים כולם הם עצמם התועלות במידות ובדעות! פירושו של רבי יצחק אברבנאל לעיתים מקוריים, כמו למשל דבריו בסיפור פסל מיכה (שופטים פי"ח פס' א) שהפסוק 'בימים ההם אין מלך בישראל', שמופיע פעמיים בענין מיכה ועוד פעם בסיפור פילגש בגבעה, פירושו שהמלך=השופט קיים - אבל אינו בישראל, דהיינו שמדובר על התקופה ששמשון היה בשבי הפלשתים; כך גם נשמר הסדר הכרונולוגי של המעשים

שבסוף ספר שופטים. בסוף כל אחד מהכרכים נמצאים מפתח עניינים, וכן 'אמרי שפר' - ציטוט של עשרות משפטים מיוחדים ומחוכמים מתוך פירושי של דון יצחק אברבנאל באותו כרך. רק הערה אחת: לענ"ד היה כדאי לציין בכותרות ההקדמה והמבוא 'הקדמת המחבר', 'מבוא מאת המחבר', מפני שהקורא מניח בתחילה שמדובר על הקדמה ומבוא של המהדיר כמקובל - עד שהוא מבין שטעה. כדאי לתקן את זה לענ"ד בכרכים הבאים.

קונטרס התשובות החדש. אוצר ביבליוגרפי לספרות השאלות והתשובות מראשית הדפוס ועד שנת תש"ס. כרך ג [ר-ת]. שמואל גליק. ירושלים ורמת גן, תשס"ט. [850 עמ' בערך]. (02-9931014)

לקח לפרופ' גליק ולחבר-עוזריו פחות משנתיים מאז צאת הכרך הקודם לאור (על שני הכרכים הראשונים כתבתי בגל' תשרי תשס"ט [מט, א] עמ' 95) כדי להשלים את השלב הראשון במשימתו - תיאור 4560 כותרים העונים לשם 'שו"ת' עד סוף האות תי"ו, על פי קריטריונים רחבים-אך-קשיחים שקבע לעצמו, על פיהם כולל 'קונטרס התשובות' גם פסקי בתי דין, 'הסכמות מאה רבנים' ועוד, כפי שמפורט במבוא המרתק לספר; המבוא כולל גם הסבר ממצה להבדלים העקרוניים שבין פסק-דין לבין תשובה הלכתית, דיון על מעמדם ההלכתי של 'פסקי הוראה' בענייני או"ח ויו"ד, שיקולים חברתיים וציבוריים בעלי השפעה על דעתו של המשגיב, התייחסות הפוסקים בכל הדורות למנהג הנפוץ לשאול במקביל אותה שאלה כמה רבנים, ועוד. כרך זה פותח במס' 3495 - תשובותיו של ר' יוסף ששפורטש, מגדולי אלג'יריה לפני 550 שנה, שתשובותיו ששרדו יצאו לאור ע"י פרופ' נח עמינח מכת"י בתוך ספר היסטורי שחיבר עליו (הם יודפסו בעז"ה בקרוב מחדש במסגרת הכרך החמישי של שו"ת התשב"ץ שיכלול תשובות חדשות של הרשב"ץ ובני דורו, שיצא לאור בקרוב ע"י מכון שלמה אומן במסגרת מפעלי מכון ירושלים), ומסתיים במס' 4404 - ספר תשורת ש"י מהד' תניינא, שו"ת בעניינים שונים מאת הרב שלמה יהודה ליב טבק מסיגט, שנדפס שנתיים אחרי מות מחברו בשנת תר"ע - בדיוק לפני מאה שנה. אין מדובר רק בתיאור טכני ויבש של הספרים - הספר כולל הרבה חומר הלכתי-היסטורי מרתק. בהמשך נמצאים כמעט 100 עמודים של השמטות ומילואים לשלושת הכרכים, ואח"כ מפתחות מפורטים ביותר. כרך רביעי ובו מפתח עניינים מורחב ועוד נמצא בשלבי הכנה. עמודי הספר גופו (מחוץ למבוא ולפתיחה האנגלית) ממוספרים כהמשך לכרכים הקודמים, ויש בשיטה זו מעלות וחסרונות; בדרך כלל נראה לענ"ד שעדיף שלכל כרך יהיה מיספור נפרד. פרופ' גליק מתכנן פרויקטים נוספים בתחום הביבליוגרפיה העברית, ובכשרונו וזריזותו יש לצפות להשלמת מפעלים אחרים בתחום זה בשנים הקרובות.

ישורון, מאסף תורני. משא ומתן בהלכה, חידושי תורה ומחשבה מגדולי דורנו וחובשי בית המדרש ומאוצרות חכמי ישראל לדורותיהם. יו"ל ע"י מכון ישורון, ניו יורק ירושלים. כרך כא, ניסן ה'תשס"ט. תתקכה עמ'. (0528-390655)

המאסף 'ישורון' יוצא לאור פעם-פעמיים בשנה ע"י קבוצה של ת"ח ואנשי מעשה מכמה ארצות, ויש בו מכל טוב. הכרך הענק הנוכחי (כמעט אלף עמודים!) מכיל בתוכו עשרות מאמרים, שבוודאי שא"א להקיפם בסקירה קצרה אחת. במדור 'אור הגנוז' נדפסים מכת"י דברי קדמונים, חלקם מעין 'מתאבנים' או 'פרומואים' לחיבורים שעומדים לצאת לאור; הפעם בין השאר נדפס כאן פרק מהמהדורה החדשה של ספר 'לקט יושר' לתלמיד מהרא"י

בעל תרומת הדשן שעומד לצאת לאור בקרוב מכת"י ע"י מכון שלמה אומן, ומאמר של חוקר המכון הרב י"מ פלס שבו הוא מלקט פסקים ועדויות של תלמידי המהרי"ל, לקראת הוצאת כרך מבוא לתורת המהרי"ל ע"י 'מפעל חכמי אשכנז' של מכון ירושלים. לשנים מגדולי ישראל של הדור שעבר נעשה זכר עולם בתוך המדור 'שפתי ישנים' - רבי ראובן גרוזובסקי זצ"ל ורבי יעקב קנטרוביץ זצ"ל, וכן נוספו עוד מכתבי הלכה ואגרות מאת הגאון המופלא רבי יוסף אליהו הנקין זצ"ל, כהמשך למה שנדפס ממנו בכרך הקודם של 'שורון'. במדור 'שערי הלכה' נמצא קונטרס 'דור ישרים יבורך' העוסק בגישה ההלכתית לטכנולוגיות החדשות לצורך הפריית זוגות המתקשים להביא ילד לעולם, ובו בין השאר 'פצצה': הדיין הרב אברהם שרמן מעיד (עמ' תקמד ואילך) בשם הגאון רי"ש אלישיב שליט"א שלדעתו הביצית של האשה קובעת את היחס הילוד במקרה של תרומת ביצית, ורחם האשה אינו אלא מקום חיצוני שאינו קובע את היחס; אמנם מדי ספק לא יצאנו, ולכן הגריש"א דורש גיור מספק גם אם הביצית של אשה יהודיה כאשר בעלת הרחם היא גויה. דבר זה סותר לחלוטין את מה שידוע כבר מלפני שנים רבות, והודפס בספר 'נשמת אברהם' מאת הרב פרופ' אברהם ס' אברהם, שדעת הגריש"א הפוכה - היחס העיקרי הוא לאם הפונדקאית, ורק מספק יש לחשוש גם לייחוסה של תורמת הביצית. פסק הלכה זה מהווה הקלה גדולה לזוג שנאלצים להשתמש באם פונדקאית כדי להוליד ילד, ובוודאי מצער מאוד זוגות שרק תרומת ביצית תוכל לסייע להם ללדת ילד 'שלהם'. בדברי הרב שרמן משמע שלהבנתו זו היתה דעתו של הרב אלישיב שליט"א מאז ומעולם, אך שמעתי שהרב אברהם טוען שדייק בזמנו בדברי הרב אלישיב וכנראה שעתה הוא חזר בו, ודעתו העכשווית של הגריש"א נוטה כעת שהספק נותר בעינו - אך קרוב יותר לומר שבעלת הרחם אינה משמעותית להגדרת אמהות העובר. דברים הרבה יותר חדים מזה אומר הגאון רבי אביגדר נבנצל (בהמשך, עמ' תקפה) בתשובתו לרב צבי רייזמן: ברור לו שבעלת הביצית היא האם, שהרי "הגע בעצמך, אם יקחו מזרע כלב וכלבה וישתילו בפונדקאית ישראלית ותלד כלבלב, האם ימולו אותו לשמונה ויגידו 'ותגל האם בפרי בטנה'"... אולם הדברים אינם פשוטים, והגרז"ל גולדברג עומד על דעתו (שם עמ' תקנו) שלדעת רבים מגדולי ישראל ייחוס הוולד נקבע ע"פ האם היולדת דווקא, אם כי הוא מסייג את דבריו ומסיים בכך שדבריו אינם למעשה, 'ומצינו לגדולי התנאים שנשתבחו בזה שלא אמרו דבר שלא שמעו מרבתיים, ואיך אנו נפסוק בשאלה חדשה שלא בא זיכרה בש"ס ובפוסקים'?

ספר עמק הלכה השלם. שאלות ותשובות בענינים שונים וחידושים וביאורים בסוגיות בש"ס, מאת מרן הגאון החסיד רבי יהושע בוימפל זצ"ל. ניו יארק, מכון גנזי דוד, תשס"ח. 22+קפד+קעו+23 עמ'. (drdm@earthlink.net)

הרב יהושע ב"ר נחום בוימפל נולד בשנת תר"מ בגליציה למשפחת רבנים. הוא בלט בכשרונותיו וידיעותיו, וכבר בגיל צעיר מינה אותו האדמו"ר מוויז'ניץ בעל 'אהבת ישראל' לראש ישיבתו. לאחר מלחמת העולם הראשונה בשנת תרפ"ב הגיע לניו יורק, ותוך זמן קצר נחשב לאחד מגדולי הרבנים בארה"ב. נפטר בשנת תש"ח. בחייו הספיק להוציא לאור שני חלקים של תשובותיו בשם 'עמק הלכה' (החלק השני יצא לאור כמה חודשים לפני פטירתו), ועתה יצאו לאור הספרים מחדש בכרך אחד בתוספת הערות מכתב ידו של המחבר וממה שהעירו ת"ח, וכן כעשרים תשובות חדשות שלו ושל גדולי דורו אליו, ולקט הערות מאת המהדירים. נוספו פרקי חיים בתחילת הספר ותולדות האישים המוזכרים בו בסופו, ובס"ה עשו המהדירים עבודה יפה ביותר. בסוף ח"א (סל' סח) דן המחבר בהמצאה שהיתה חדשה

בזמנו - הריון בעזרת הזרעה מלאכותית. בתוך דבריו הוא כותב שם שלדעתו השאלה בגמ' חגיגה דף יד "בתולה שעברה מהו לכהן גדול" - "מטרתה היתה לזייף את תורת הנוצרים", כי אם בתולה יכולה להתעבר "הלא יפול אחד מיסודי אמונתם באמו של אותו האיש כידוע!"... למסקנה פשוט לו, כדעת רבים מן הפוסקים, שאם הרתה אשת איש בהזרעה מלאכותית מזרע של אדם אחר אין הוולד ממזר, אך הוא מתיר לכתחילה רק הזרעה מלאכותית מזרע הבעל, ודוחה את הדעות שבמעשה זה מתעוררת בעיה של יוחסין או שהדבר אסור משום הוצ'ל. בחלק השני בס' יד הוא נשאל ע"י נכדו הבחור נחום לאם - היום הרב פרופ' לאם נשיא ישיבה אוניברסיטה - מהי השקפת ההלכה על השימוש בגלאי שקר (מכונות אמת) לצורך זיהוי עדי שקר; הרב בוימל מביא הוכחה מילקוט שמעוני בתחילת אסתר בו מסופר שבכסאו של שלמה המלך היה מנגנון שהיה מזהה עדי שקר, ומכאן שאמצעים כאלו מותרים בשימוש; אך בסופו של דיון הוא מסכם שמותר להשתמש בשיטה זו רק ב'דין מרומה', דהיינו כאשר בית הדין מזהים שאחד מבעלי הדין פועל בשיטות שאינן הגונות, שאז מצוה עליהם לחקור בכל כוחם כדי להגיע לאמת, גם בשיטות לא מקובלות. בס' כח נשאל המחבר שאלה מעניינת (השואל הוא הרב הגאון שרגא פייבל מנדלוביץ' זצ"ל, שהקפיד כל חייו להיקרא "מיסטר מנדלוביץ'", מגדולי המחנכים התורניים בארה"ב בדור הקודם): תלמיד החל לנהוג מנהגי פרושים מוזרים בעצת אחד מרבותיו, ואינו שומע בקול מנהלי ישיבתו לנהוג כמקובל, האם מותר לגרשו מהישיבה? בתשובה ארוכה מתיר הרב בוימל את הדבר. מעניין שהמהדירים מצאו שהסיפור מובא ביתר הרחבה בקובץ 'ישורון' כרך ח עמ' קע ואילך; מתברר שאותו רב היה רבי אברהם דב לוי זצ"ל, חסיד חב"ד שכונה 'המלאך' והיה בעל השפעה רבה על הרבה תלמידים צעירים, שבניגוד למקובל באמריקה של לפני שמונים שנה הורה לשומעי לקחו לחזור לנהוגי הלבוש וההנהגה של אבותיהם במזרח אירופה - טלית קטן מעל הבגדים ופיאות מסולסלות וכד', גם אם הדבר נעשה בניגוד מוחלט לדעת ראשי ישיבתם; אך זה עלה להם בגירוש מן הישיבה, באישור גדולי הדור... ישר כוחם של מנהלי מכון 'גנזי דוד' על מלאכתם הנאה והנקה.

ספר חובת שירטוט. בו יבואר חיוב שירטוט בסת"ם ומגילת אסתר ומגילת סוטה ובכתיבת ג' תיבות מכתבי הקודש, ודין כתיבת 'מגילה מגילה'. ונלווה אליו תשובות הראשונים בענינים אלו ומו"מ בדבריהם. מאת מנשה נתנאל שויי. ירושלים, תשס"ח. רסט עמ'. (02-5826071)

בכ"ו פרקים מקיף הרב שויי, אברך ירושלמי, את כל דיני השירטוט הקשורים באופן ישיר ועקיף לכתיבת סת"ם, על הסוגיות העוסקות בענין זה ושיטות הראשונים השונות ודעות גדולי האחרונים. כמה וכמה פרקים בסוף הספר עוסקים באיסור המובא בגמ' לכתוב את התורה 'מגילות מגילות' ובמשמעות האיסור הזה לימינו, ומכך גם לבירור מתי מותר ומתי אסור לכתוב פסוקים בודדים על קלף (כגון פיטום הקטורת) או לרוקמם על גבי פרוכת וכד', שירטוט 'איגרת שלומים' וכו'. בסוף הספר מובאות ארבע תשובות של ראשונים העוסקים בנושא (כולל תשובת התשב"ץ כפי שיצאה לאור ע"י מכון שלמה אומן) עם ביאורים, ו'קונטרס קווצותיו לתלמים' - סיכום להלכה בשלושה פרקים של העולה למעשה מספר מקיף זה; כך למשל חלקי פסוקים הכתובים בכתב שאינו כשר לספר תורה פטורים משירטוט, וכך בדרך-כלל נפתרים מחובה זו, שיש אומרים שהיא דאורייתא, בכתיבה היום-יומית שלנו.